

Jakub Marek: Leporello

Smrtnosť, práca a neprirozenosť človeka

Praha, Togga 2016. 284 s.

Predložená kniha Jakuba Marka je filozofickou interpretáciou Mozartovho *Dona Giovanniho*, pričom ústrednou postavou jeho analýzy obrazov človeka nie je len slávny zvodca, ale rovnako tak aj jeho menej známy sluha Leporello. Markovu publikáciu je nutné čítať v kontexte špecificky pojatej filozofickej antropológie, ktorá stavia na dvoch základných a vzájomne prepojených ideách: idey nesamozrejmosti pojmov *človek* a *ľudské* a idey pôsobnosti filozofie, náboženstva, vedy a pod. na podobu týchto pojmov.

Leporello ako štúdiá vyrastajúca z takéhoto pochopenia filozofickej antropológie preto problematizuje jednak hranice ľudského, ale tiež to, akým spôsobom sama filozofia naše predstavy o tom, čo alebo kto je človek, tvaruje. Človek sa človekom nerodí, človek sa ním stáva. Európskej tradícii, ktorá jediná si môže nárokovať *filozofické* explikácie sveta, toto stávanie sa človekom pritom nie je vôbec cudzie – práve naopak, tvorí základ uvažovania o človeku. Ako hlavné momenty tohto procesu sebatvorby človeka Marek identifikuje *ľudskú neprirodzenosť*, *smrtnosť* a *prácu*. Autor sa obracia k Mozartovej opere *Don Giovanni*, aby na nej tieto tri momenty názorne vykázal – predložený text preto možno vnímať ako prípadovú štúdiu alebo ako tak povediac „zhustený popis“ kľúčových aspektov *conditio humana*. Oporu pre svoje argumenty autor nachádza primárne v textoch G. W. F. Hegela, J. Patočky a H. Arendtovej.¹

Autor Mozartovu operu uchopuje v intencii stretu dvoch odlišných svetov – *neľudského* či *predľudského* a *ľudského*. Ten prvý je svetom dona Giovanniho, svetom za hranicami ľudského, tak ako ho predstavuje predovšetkým Leporello, ale i ostatné postavy opery. V odvíjaní bytostného konfliktu týchto dvoch svetov a v dôsledkoch tohto stretu vidí Jakub Marek príležitosť pre rozvinutie vzájom-

1 Hegelovské stanovisko bolo zdôraznené v recenzii Terezy Matějčkovej, ktorá bola uverejnená v časopise *Reflexe* (53/2017). Predložená recenzia sa oproti tomu snaží vykresliť celkovú myšlienkovú líniu knihy.

nej súvislosti podmienok možnosti stávania sa ľudským, nakoľko človek je chápaný ako bytosť, ktorá sa ešte len musí utvoriť v to, čím je (túto tému nachádzame nielen u spomínaného Kierkegaarda alebo Hegela, ale v neposlednom rade tiež u Nietzscheho). Kniha je preto rozdelená na dve časti – prvá časť sa venuje analýze motívu dona Giovanniho, druhá časť motívu Leporella, pričom spoločným menovateľom je sledovanie *transformácie* zrodeného živočícha *Homo sapiens sapiens* v seba-utvorenú kultúrnu bytosť: človeka.

Pomer dona Giovanniho k Leporellovi ako pána k sluhovi priam vyzýva k jeho vyloženiu použitím hegelovskej dialektiky pána a raba. Marek preto s odvolaním na Hegela najprv vykladá ustanovenie sebavedomia zo žiadostivosti, aby mohol napokon postúpiť ku konfliktu dvoch sebavedomí, dvoch žiadostivostí, k boju na život a na smrť, ústiaceho do konštelácie pán-rab. *Smrť*, smrteľnosť, respektíve strach zo smrti je potom tým, čo v prvom kroku učinilo z jedného pána a z druhého raba: rabské sebavedomie sa smrti zaľaklo, sklonilo sa pred ňou, a preto musí svoju žiadostivosť potlačovať a slúžiť svojmu pánovi; a v ňom v posledku i pánovi absolútnemu – smrti. Čelenie vlastnej smrteľnosti je tým, čo raba núti vlastnú žiadostivosť potlačiť a slúžiť žiadostivosti pánovej prostredníctvom práce, ktorú Hegel, zjednodušene povedané, chápe ako zadržanie žiadostivosti za účelom dávania formy veciam, ich spracovávanie a opracovávanie, resp. ide o vytrhávanie vecí z prírodného stavu a ich podrobovanie pôsobeniu ducha. Raba zadržanie vlastnej žiadostivosti v práci duchovne povyšuje, pozdvihuje, svojou prácou sa vyvážuje z animálnej žiadostivosti, a dospieva tak k teoretickému, duchovnému postoju. Stáva sa strojom ľudských predmetov, *demiurgom* ľudského sveta vrátane jeho nehmotných súčastí, akými sú morálka, zákon, inštitúcie apod. Človek si jednak vytvára svoj svet a hodnoty, jednak sa nimi sám necháva pretvárať. Takto uchopený Leporello je potom predobrazom toho, čo je ľudské, ako aj večného zápasu človeka s vlastnou temporalitou.

V práci človek nachádza záchranu pred smrťou (Arendtovej *labour*) a súčasne sa jej prostredníctvom seba-predlžuje do ľudského sveta (*work* u Arendtovej), kde sa plodmi svojej práce necháva pretvárať. Na tomto procese sebatvorby Marek ukazuje, že človek sa človekom jednoducho nerodí, ale musí sa ním ešte len stať – čo sa deje práve v práci, ktorá od človeka odvracia smrť. Avšak práca je nielen dočasným vykúpením od smrti, ale súčasne je aj ona sama potenciálnym väzením.

Tu sa Jakub Marek opiera o Patočkovy texty, aby na jeho koncepte pohybov duše ukázal nebezpečenstvo sebastraty človeka v práci. Práca, ktorá viac nie je odporovaním bezprostrednej smrti, sa mení v *každodennosť*, v rutinu osemhodinovej pracovnej doby, ktorá človeka ujamuje do služby životu, do večného kruhu výroby a spotreby. Každodennosť je pre Patočku úpadkovou formou ľudského života, z ktorej je nutné sa vyviazať a preladiť na tendenciu vzostupnú, kde človek viac neslúži ani smrti, ani životu, ale zodpovedným prejímaním vlastnej smrteľnosti sa vyvážuje do oblasti slobody, ktorú Arendtová stotožňuje o.i. s politickou činnosťou [action].

Ako však dochádza k prebudeniu zo sladkého spánku každodennosti a uspôsobeniu človeka k tretiemu pohybu duše, to jest (u Patočky) k filozofickej existencii? Odpoveď Jakub Marek nachádza v Jaspersovi, konkrétne v jeho koncepte medzných situácií. Medzné situácie sú podľa Jaspersa vytvárané náhlym vpádom smrti, boja, viny či nehody, ktoré do života vnášajú existenciálne napätie a odhaľujú nápor existencie v jej surovej podobe. Menovateľom týchto štyroch je preto bolesť a utrpenie vyplývajúce z rozpadu doterajšieho porozumenia svetu a vlastnému životu. Možnými reakciami je potom buď i) tvrdošijné zotrúvanie v starých štruktúrach, ii) radikálna transformácia, iii) alebo rezignácia napr. v podobe nihilizmu či samovraždy.

Na Mozartovom *Donovi Giovannim* Marek ukazuje dvojaké pôsobenie smrti na ľudský život – jednak do neho vkladá napätie, ktoré vykoreňuje z každodennosti a ktoré sa človek snaží odstrániť (dokladované na situácii donny Anny), jednak sa prejavuje vo forme inhibujúceho strachu (Leporello). Efektom obidvoch metafyzických ohľadov je narušenie ľudského sveta a jeho usporiadania, v dôsledku je preto po človeku požadované, aby svoj svet re-kreoval, re-organizoval, „obnovil“. Jakub Marek argumentuje, že don Giovanni figuruje ako pôvodca medzných situácií, dokonca je nutné chápať ho ako samotné vtelenie medznej situácie – všade, kde sa objaví, totiž spôsobuje rozkol, rozpad a chaos. Ako toho postava dona Giovanniho podľa autora dosahuje a kým onen zvodca vpravde je?

Don Giovanni svojou neúctou k nebeskému i svetskému poriadku radikálne *spochybňuje* základy ľudského sveta. Jedná *excesívne*, bez zábran prekračuje zákony a právo, a preto sa na ľudskej spoločnosti dopúšťa násillia, zločinu. Don Giovanni ako zosobnenie hegelovského pána *par excellence* je totiž neskrotnou žiadostivosťou, exaltovanou singularitou, ktorá neuznáva nič cudzorodé, dokonca ani smrť – preto mu je cudzia pochybnosť, ľútosť, ba i strach. Je obrazom sebavedomia, ktoré dychtí po sebaoptvrdení, bez ohľadu na jeho cenu, a pre hypostázu vlastnej individuality sa stáva démonickým. Jakub Marek však súčasne zdôrazňuje, že figura dona Giovanniho nie je ani len nejakým prekonaným prequelom k rabovi, a nie je ani iba teoretickým výkričníkom vznášajúcim sa nad ospevovaným rabským sebavedomím v jeho vzostupnej verzii. Spôsob bytia dona Giovanniho je reálnou alternatívou k rabskému životu, a práve to z neho činí hrozbu, ktorú sa všetky ostatné postavy opery usilujú po celý čas odstrániť.

Svety pána a raba teda nie sú paralelné, práve naopak – sú spolu úzko prepojené, podmieňujú sa, vzájomne na seba reagujú a voči sebe sa i vymedzujú. Pán figuruje ako hranica, medza ľudského sveta, pričom práve jasným vymedzením tejto hranice a odmietnutím možnosti panskej existencie je dané vyvstať rabovi – a v ňom i človeku, kultúre a ľudskému svetu.

Jakubovi Markovi sa v knihe *Leporello* podarilo originálnym spôsobom prepojiť myšlienky Hegela, Patočky, Jaspersa a Arendtovej, ktoré vo výslednej interpretácii vytvárajú osobitú textúru a komplexitu. Hoci Marek sám má expertnú znalosť pojednávaných autorov, nespolieha na ňu u svojich čitateľov, a preto hlavné myšlien-

ky diela neustále objasňuje a zasadzuje do vzájomných súvislostí. Ďalší z prínosov recenzovanej práce spočíva vo svojráznosti problematizácie toho, kto je človek a čo znamená byť ľudským. Nadôvažok, jazyk knihy je zámerne zvolený s ohľadom na prístupnosť i ne-filozofovi – bez toho, aby došlo k rezignácii na osvetlenie širších problémov či hlbšieho zmyslu pojednávaných konceptov. To *Leporella* činí prít'azlivým textom pre odborníka i laika.

Tatiana Badurová